

IMPAK PANDEMIK COVID-19 TERHADAP KESELAMATAN MANUSIA: GOLONGAN TANPA DOKUMEN DI MALAYSIA

¹Scholastica Esther Sibin Guntilie

Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Malaysia Sabah

¹skolastica.sther@gmail.com,

Tarikh dihantar: 19 Mei 2023 / Tarikh diterima: 14 Jun 2023

Abstrak Wabak penyakit berjangkit COVID-19 bukanlah merupakan satu isu yang asing lagi bagi masyarakat dunia sejak ia diisytiharkan sebagai satu pandemik oleh Pertubuhan Kesihatan Sedunia (WHO) pada tahun 2020. Penyakit berjangkit yang berpunca daripada virus yang dikenali sebagai Koronavirus Sindrom Pernafasan Akut Teruk 2 atau lebih dikenali sebagai *Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2* (SARS-COV-2) sememangnya telah memberi impak yang besar kepada warga dunia sehingga mengubah norma-norma hidup yang biasa dijalani sebelum ini. Meskipun begitu, golongan tanpa dokumen mempunyai risiko yang lebih tinggi untuk terkesan dengan isu pandemik ini kerana status mereka sebagai individu yang tidak mempunyai dokumen atau memegang dokumen yang tidak sah di sisi undang-undang di negara yang mereka menetap. Hal ini mengakibatkan golongan tanpa dokumen ini, khususnya di Malaysia, tidak mempunyai peluang dan sumber yang mencukupi untuk melindungi keselamatan insan mereka. Justeru, objektif kertas ini adalah untuk mengenalpasti cabaran yang dihadapi oleh golongan tanpa dokumen semasa musim pandemik COVID-19 di Malaysia selain menganalisis impak pandemik COVID-19 ini terhadap keselamatan insan golongan tanpa dokumen di negara ini. Data yang diperolehi adalah berdasarkan sumber sekunder iaitu seperti artikel dalam jurnal, bab dalam buku, laporan rasmi kerajaan serta keratan surat khabar. Hasil kajian menunjukkan bahawa golongan tanpa dokumen ini lebih rentan kerana status mereka sebagai individu yang tidak mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah menyebabkan ancaman terhadap keselamatan insan mereka pada waktu pandemik adalah lebih berat berbanding mereka yang berstatus warganegara atau mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah.

Katakunci: Malaysia; COVID-19; golongan tanpa dokumen; keselamatan insan; pandemik

PENDAHULUAN

Pada era pascaglobalisasi ini, isu-isu seperti kemerosotan alam sekitar, pencabulan hak asasi manusia, kebuluran dan konflik peperangan yang dilihat mempunyai potensi untuk mengancam keselamatan menjadi antara agenda yang sering diutarakan dalam dialog antarabangsa. Namun, persoalan mengenai penyakit berjangkit dalam kesihatan awam kurang dibahaskan dalam wacana keselamatan insan. Hal ini mungkin boleh dikaitkan dengan fakta yang menyatakan bahawa ramai yang percaya dan yakin dengan perkembangan penyelidikan saintifik dan kemajuan teknologi perubatan yang mana sedikit sebanyak menyumbang kepada pengurangan kes-kes penyakit berjangkit (Hough, 2018). Walaupun begitu, Walsh (2017) menyatakan bahawa masyarakat global sebenarnya masih tidak mempunyai persediaan yang secukupnya untuk menghadapi krisis kesihatan awam sekiranya muncul wabak baharu yang boleh mengancam nyawa manusia kerana kurangnya perlindungan imun dalam badan manusia yang boleh melawan virus flu yang baharu. Hal ini jelas dibuktikan apabila virus COVID-19 mulai merebak pada penghujung tahun 2019. Penyakit berjangkit COVID-19 membuktikan bahawa ia mampu mengancam keselamatan insan di setiap lapisan masyarakat khususnya golongan tanpa dokumen.

Sepanjang peradaban sejarah manusia, dapat dilihat dengan jelas bahawa penyakit berjangkit merupakan antara ancaman yang terbesar kepada manusia dengan meragut nyawa sebanyak jumlah mangsa yang terkorban dalam konflik peperangan. Namun demikian, kemunculan beberapa penyakit berjangkit dalam sejarah manusia telah menyumbang kepada pembangunan penyelidikan sains perubatan dan kemajuan teknologi dalam kesihatan awam. Sebagai contoh, pandemik Maut Hitam (*Black Death*) telah mengorbankan sebanyak 200 juta nyawa dalam tempoh empat tahun sejak ia tiba di Eropah pada tahun 1347. Kemunculan wabak bubonik¹ yang merupakan punca kepada pandemik ini mempelopori kaedah mengasingkan orang sakit yang dijangkiti bagi mencegah jangkitan kepada orang lain (Hough, 2018; Roos, 2021). Namun demikian, penyakit seperti HIV dan Malaria masih terus menjadi salah satu ancaman kepada kesihatan awam dan keselamatan insan kita. Sehingga 2019, Malaria telah membunuh sekurang-kurangnya 409, 000 nyawa (World Health Organization, 2021) manakala sebanyak 33 juta kes kematian yang disebabkan oleh HIV direkodkan pada tahun yang sama (World Health Organization, 2020). Ini menunjukkan bahawa walaupun teknologi sains perubatan berkembang secara progresif dalam tamadun kemanusiaan kita, penyakit berjangkit seperti HIV, Malaria, dan wabak virus yang terkini, COVID-19, masih menjangkiti populasi manusia tanpa mengira bangsa, umur, jantina, dan strata. Walau bagaimanapun, golongan tanpa dokumen merupakan golongan yang mudah terjejas berbanding mereka yang mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah. Justeru itu, kertas kerja ini akan membincangkan tentang cabaran yang dihadapi oleh golongan tanpa dokumen di Malaysia semasa pandemik COVID-19 dan impaknya terhadap keselamatan insan mereka.

¹ Wabak adalah berpunca daripada bakteria *Yersinia pestis*, iaitu bakteria zoonosis yang biasanya boleh ditemui pada mamalia kecil dan kutu mereka. Terdapat dua bentuk utama untuk jangkitan klinikal wabak, iaitu bubonik dan pneumonik. Wabak bubonik merupakan bentuk yang paling biasa dan disifatkan sebagai nodus limfa yang bengkak dan menyakitkan atau “buboes” (World Health Organization, 2022).

PERMASALAHAN KAJIAN

Di era Revolusi Industri 4.0 ini, kecanggihan teknologi dan perkembangan dalam sains perubatan seharusnya berupaya memberi tingkat kualiti yang baik kepada semua lapisan masyarakat termasuklah golongan tanpa dokumen agar keselamatan insan mereka dapat dilindungi dan dipelihara. Pertubuhan Kesihatan Dunia atau lebih dikenali sebagai World Health Organization (WHO) (2018) menjelaskan bahawa kemajuan perubatan yang ada pada masa kini seperti antivirus, vaksin, ujian diagnostik dan teknik pengawasan moden merupakan antara perkembangan teknologi perubatan yang diterajui sendiri oleh WHO dengan kerjasama erat bersama agensi lain dan institusi nasional dan serantau. Namun demikian, WHO (2018) turut menyatakan bahawa masyarakat dunia mempunyai persediaan yang kurang bagi mengatasi masalah pandemik sekiranya berlaku pandemik influenza yang lebih teruk atau krisis kesihatan awam yang berpanjangan di masa hadapan. Akibatnya, pandemik tersebut mempunyai impak yang amat besar terhadap institusi kesihatan selain mempengaruhi ekonomi dan aktiviti sosial masyarakat terutamanya golongan yang miskin dan terpinggir (World Health Organization, 2018). Oleh itu, kertas kerja ini akan mengenalpasti cabaran-cabaran yang dihadapi oleh golongan tanpa dokumen di Malaysia sewaktu musim pandemic COVID-19 dan menganalisis impaknya terhadap keselamatan insan mereka.

METODOLOGI

Kajian ini dijalankan berdasarkan kaedah penyelidikan kualitatif yang melibatkan pengumpulan data sekunder bagi menjawab persoalan kajian yang telah ditetapkan. Kaedah ini lebih ideal digunakan kerana ia membantu pengkaji menjelaskan makna serta impak sesebuah peristiwa serta hubungannya dengan orang-orang dalam situasi tertentu secara terperinci (Jasmi, 2012). Menurut Marican (2005) dalam (Kapoor, 2008), data sekunder terdiri daripada data yang dikumpulkan oleh pengkaji lain. Selain itu, data sekunder juga merujuk kepada dokumen-dokumen yang telah diterbitkan dan belum diterbitkan (Hancock, 2006). Dalam kajian ini, pengkaji telah memperoleh data daripada dokumen-dokumen awam dan pentadbiran, buku, jurnal yang telah diterbitkan, kertas ilmiah, surat khabar dan laman sesawang untuk mengupas isu berkaitan dengan impak COVID-19 terhadap golongan tanpa dokumen di Malaysia.

DAPATAN KAJIAN

Siapakah Mereka Golongan Tanpa Dokumen?

Dalam arena antarabangsa, golongan tanpa dokumen ini lebih dikenali dan disebut sebagai pendatang tanpa izin atau pendatang tanpa dokumen (*irregular or undocumented migrant*). Pertubuhan Antarabangsa untuk Migrasi (*International Organization for Migration*) (IOM) (2019) mentakrifkan migran tanpa dokumen ini sebagai individu yang bukanlah merupakan warganegara kepada sesebuah negara telah memasuki atau menetap di negara berkenaan tanpa sebarang dokumentasi yang sah atau benar. IOM menjelaskan bahawa hal ini boleh berlaku berdasarkan kepada dua situasi dimana situasi yang pertama adalah apabila individu tersebut mempunyai dokumentasi yang boleh membuktikan identiti dirinya, namun tidak mempunyai dokumen perjalanan yang menyatakan individu berkenaan mempunyai hak untuk memasuki atau menetap di negara tersebut atau dokumen yang dibawa bersama adalah satu penipuan atau tidak lagi sah. Manakala situasi yang kedua terjadi apabila seseorang individu memasuki atau

menetap di sesebuah negara tetapi tidak mempunyai sebarang bentuk dokumentasi yang dapat membuktikan identitinya atau sebarang bukti yang menyatakan individu berkenaan mempunyai hak untuk memasuki atau menetap di negara tersebut (International Organization for Migration, 2019).

Di Malaysia, mereka yang dikenali sebagai pelarian, pencari suaka, pendatang tanpa izin (*irregular migrant*), individu tanpa dokumen (*undocumented person*) dan *stateless* seringkali dikategorikan sebagai pendatang haram (*illegal migrant*) di dalam konteks undang-undang Malaysia. Hal ini demikian kerana Malaysia belum menandatangani Konvensyen Pelarian 1951 (*Refugee Convention 1951*)² dan Protokol 1967 (*Protocol 1967*)³ (Loganathan et al., 2022). Malaysia juga tidak meratifikasi Konvensyen 1954 mengenai status Orang Tanpa Kewarganegaraan (*the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons*)⁴ dan Konvensyen 1961 mengenai Pengurangan Orang Tanpa Kewarganegaraan (*the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness*)⁵ (Loganathan et al., 2022). Dengan demikian, dapat dilihat bahawa imigresen Malaysia tidak menggariskan mana-mana perbezaan antara golongan tanpa dokumen dan pendatang tanpa izin, pelarian, pencari suaka, mahupun *stateless* dalam perundangan imigresen Malaysia (Commissioner of Law Revision, Malaysia, 2006). Ini menunjukkan bahawa mana-mana individu yang tidak mempunyai dokumentasi untuk menetap atau memasuki Malaysia dianggap sebagai “pendatang tanpa izin” di negara ini (Suruhanjaya Hak Asasi Manusia, 2012). Azizah Kassim et al. (2011) berpendapat bahawa pendatang tanpa izin boleh dikenalpasti berdasarkan kepada beberapa kriteria seperti berikut:

- a) Warga asing yang memasuki Malaysia secara sembunyi-sembunyi tanpa dokumen perjalanan yang sah;
- b) Mereka yang melahirkan anak di Malaysia tetapi kelahiran tersebut tidak didokumenkan secara rasmi;
- c) Warga asing yang bekerja secara sah di Malaysia tetapi tidak memperbaharui permit atau pas pekerjaannya;
- d) Warga asing yang menyalahgunakan pas atau perमितnya seperti menggunakan visa pelajar atau perjalanan bagi tujuan lain selain belajar atau melancong;
- e) Mereka yang menetap di Malaysia melebihi tempoh masa yang diberi tanpa memperbaharui pas mereka;
- f) Mereka yang memasuki Malaysia secara sembunyi-sembunyi;
- g) Pencari suaka dan pelarian kerana Malaysia tidak menandatangani Konvensyen Pelarian 1951 (*Refugee Convention 1951*) dan Protokol 1967 (*Protocol 1967*);

² Konvensyen ini memberi takrifan mengenai istilah “Pelarian” dan jenis-jenis perlindungan undang-undang serta yang hak sosial yang mereka boleh perolehi. Konvensyen ini juga menggariskan tanggungjawab mereka terhadap negara yang mereka duduki (UNHCR, 2011).

³ Fokus utama Konvensyen 1951 adalah untuk memberikan perlindungan kepada pelarian pasca Perang Dunia II di Eropah, namun Protokol 1967 ini meluaskan perlindungannya kepada semua yang memerlukan apabila ia menjadi satu isu global (UNHCR, 2011).

⁴ Sebuah rangka kerja untuk melindungi orang tanpa kewarganegaraan (UNHCR, 2014).

⁵ Tambahan kepada Konvensyen 1954. Instrumen ini bertujuan untuk melindungi Orang Tanpa Kewarganegaraan dan membantu Negara-negara mengurangkan isu Orang Tanpa Kewarganegaraan (UNHCR, 2014).

h) Pelarian yang tidak memperbaharui pass IMM13 mereka setiap tahun

Justeru itu, golongan tanpa dokumen yang disebut dalam penulisan ini juga termasuk tetapi tidak terhad kepada pendatang tanpa izin, pelarian, pencari suaka, dan *stateless*.

Keselamatan Insan

Konsep keselamatan insan merupakan lanjutan daripada konsep keselamatan yang menegaskan tentang individu sebagai tumpuan utama dalam memahami wacana ini. Teh (2012) percaya bahawa idea dibalik wacana keselamatan insan adalah berpunca daripada keinginan yang berlebihan untuk menjamin kepentingan nasional sehingga sanggup mengorbankan nyawa insan. Sejarah peperangan menunjukkan bahawa berlakunya perang adalah untuk menjamin kelangsungan negara dan rejim, sifat sebenar perang bukannya untuk melindungi rakyat daripada ancaman. Oleh hal yang demikian, Gutlove (2002) menyatakan bahawa keselamatan insan merupakan keperluan sejagat dan menekankan bahawa tiada siapa yang dapat menikmati erti keselamatan dengan sepenuhnya melainkan semua orang menikmatinya.

Konsep keselamatan insan ini mula digunapakai dan diterima secara meluas dalam wacana keselamatan apabila United Nations Development Programme (UNDP) memperkenalkan istilah “keselamatan insan” dalam Laporan Pembangunan Manusia 1994 (Human Development Report 1994). Malik (2015) berpendapat bahawa Laporan ini bertujuan untuk menganjurkan anjakan paradigma keselamatan iaitu daripada dinamik yang berpusatkan kepada negara (pendekatan keselamatan yang lama) kepada hak asasi manusia dan pembangunan. Manakala Kerr (2013) pula menyatakan bahawa Laporan ini membentuk konsep keselamatan insan bagi meningkatkan perhatian dan sumber bagi pembangunan serta membantu golongan yang rentan.

UNDP (1994) percaya bahawa keselamatan melambangkan perlindungan daripada ancaman penyakit, kelaparan, pengangguran, jenayah, konflik sosial, penindasan politik dan bahaya alam sekitar. Justeru itu dalam mendefinisikan keselamatan insan, UNDP melihat keselamatan insan sebagai:

“Human security is a child who did not die, a disease that did not spread, a job that was not cut, an ethnic tension that did not explode in violence, a dissident who was not silenced. Human security is not a concern with weapons-it is a concern with human life and dignity.”

(UNDP, 1994: 22)

Ini menggambarkan bahawa keselamatan insan bagi UNDP adalah mengenai soal hidup dan maruah seseorang individu. UNDP (1994) turut menjelaskan bahawa keselamatan insan boleh ditakrifkan melalui dua keadaan iaitu, pertama, perlindungan daripada ancaman yang berterusan seperti kebuluran, penyakit, dan penindasan. Manakala aspek yang kedua adalah keselamatan dari gangguan yang tidak dijangka dan berbahaya dalam rutin kehidupan seharian (sama ada di rumah, di tempat kerja, atau dalam komuniti). Acharya (2008) menyatakan bahawa dalam mentakrifkan skop keselamatan insan, UNDP telah mengemukakan tujuh jenis keselamatan yang perlu dititikberatkan agar keselamatan insan dapat dipelihara sepenuhnya. Tujuh jenis keselamatan tersebut adalah keselamatan ekonomi, keselamatan kesihatan, keselamatan makanan, keselamatan alam sekitar, keselamatan peribadi, keselamatan komuniti, dan keselamatan politik.

Sehubungan daripada itu, Laporan tersebut juga menekankan bahawa komponen keselamatan insan sentiasa merangkumi dua titik fokus iaitu kebebasan daripada kemahuan (*freedom from want*) dan kebebasan daripada ketakutan (*freedom from fear*). Setiausaha

Amerika Syarikat, dalam ucapannya pada Persidangan San Francisco pada tahun 1945, menyatakan bahawa:

“The battle of peace has to be fought on two fronts. The first is the security front where victory spells freedom from fear. The second is the economic and social front where victory means freedom from want. Only victory on both fronts can assure the world of an enduring peace.... No provisions that can be written into the Charter will enable the Security Council to make the world secure from war if men and women have no security in their homes and their jobs”.

(UNDP, 1994: 24)

Ini menunjukkan bahawa frasa *freedom from want* membawa maksud untuk mengimpikan kebebasan daripada kemiskinan, manakala frasa *freedom from fear* merujuk kepada keinginan untuk bebas daripada segala bentuk keganasan (Alkire, 2003). Oleh hal yang demikian, ini dapat difahami bahawa *freedom from want* adalah keinginan manusia untuk bebas daripada kebimbangan untuk mendapatkan bekalan dan keperluan seharian mereka seperti makanan dan wang, manakala *freedom from fear* adalah harapan untuk bebas daripada keganasan atau konflik yang berpunca daripada peperangan atau krisis politik.

Caldwell dan Williams (2016) percaya bahawa setiap orang mengalami cabaran dan kesukaran yang berbeza setiap hari dalam kehidupan yang mengakibatkan pembentukan perspektif yang berbeza tentang istilah "keselamatan". Sebagai contoh, tragedi 9/11 masih kekal dalam ingatan setiap rakyat Amerika, justeru ancaman daripada penganas menjadi salah satu kebimbangan mereka dalam konteks keselamatan; sementara itu, masyarakat dari sebelah sudut dunia menganggap kebuluran dan kemerosotan alam sekitar berpotensi untuk mengancam keselamatan insan mereka. Hal ini juga bersesuaian dengan golongan tanpa dokumen di Malaysia pada waktu pandemik COVID-19. Meskipun virus COVID-19 ini memberi impak yang besar dan mampu mengancam keselamatan insan setiap individu (yang mempunyai dokumen atau tanpa dokumen), namun tidak dapat dinafikan bahawa keselamatan insan golongan tanpa dokumen ini adalah lebih berisiko untuk terancam kerana status mereka sebagai individu yang tidak mempunyai dokumen sah yang menyebabkan mereka tercicir dan dinafikan peluang-peluang yang ada disekeliling mereka. Bagi tujuan kajian ini, konsep keselamatan insan ditakrifkan berdasarkan garis panduan Laporan UNDP 1994 bagi mengupas persoalan-persoalan yang timbul.

Penyakit Berjangkit dan Golongan Tanpa Dokumen

Sejak bertahun-tahun, wabak penyakit berjangkit seperti Ebola, Influenza (selesma), dan E. Coli telah menyebabkan pelbagai komplikasi dan menyumbang kepada antara punca kematian masyarakat dunia. Van Seventer dan Hochberg (2017) pula mendefinisikan penyakit berjangkit sebagai sakit yang muncul disebabkan oleh patogen atau produk toksiknya. Keadaan ini boleh berlaku melalui penularan daripada individu atau haiwan yang dijangkiti, atau melalui objek tidak bernyawa yang tercemar kerana telah terdedah kepada patogen tersebut (Van Seventer & Hochberg, 2017). Christie et al. (2023) pula menjelaskan bahawa ejen jangkitan boleh dibahagikan kepada kumpulan yang berbeza berdasarkan saiz, ciri biokimia, atau cara mereka berinteraksi dengan perumah manusia. Kumpulan organisma yang menyebabkan penyakit berjangkit dikategorikan sebagai bakteria, virus, kulat, dan parasit.

Periago (2012) menyatakan bahawa kesihatan awam adalah penting kepada setiap insan kerana ia boleh menjadi pemangkin yang akan menjatuhkan atau menguatkan kita. Periago berpendapat bahawa penyakit berjangkit bukan sahaja memberi kesan yang buruk kepada badan manusia selain mempunyai kapasiti untuk mengancam kelangsungan hidup seseorang

individu dengan memasuki sistem pertahanan tubuh manusia secara perlahan-lahan, ia juga boleh meruntuhkan kesejahteraan perkembangan dan pembangunan sosial dan psikologi kita. Penyakit berjangkit juga mampu memberi kesan sampingan kepada pertumbuhan ekonomi negara dan struktur politik dalam Kerajaan (Periago, 2012). Justeru, beliau menekankan bahawa adalah penting bagi pertumbuhan antarabangsa untuk menangani penyakit berjangkit sebagai salah satu agenda keselamatan dalam era globalisasi ini.

Sehubungan dengan itu, penyakit berjangkit juga memberi impak yang besar kepada komuniti-komuniti rentan kerana mereka tidak mempunyai sumber kewangan yang mencukupi untuk menanggung perbelanjaan rawatan perubatan mahupun membeli keperluan asas yang diperlukan. Hal ini demikian menyebabkan mereka tidak mampu untuk melindungi diri sendiri daripada penyakit berjangkit, malah berisiko tinggi untuk dijangkiti (Souza, 2020). Selain daripada itu, keadaan tempat tinggal yang mereka yang kurang bersih juga boleh menjadi pemangkin kepada penularan penyakit berjangkit. Liao et al. (2020) berpendapat bahawa kawasan tersebut sering dikaitkan dengan ekonomi yang lemah, sumber kesihatan yang terhad, dan kekurangan fasiliti kesihatan yang baik. Hal ini sekaligus mengakibatkan mereka tidak mampu menjaga kesihatan dan kebersihan di kawasan persekitaran mereka. Dalam pada itu, Busumtwi-Sam (2008) melalui pendekatan *deprivation-vulnerability* dalam konteks keselamatan insan, mencadangkan bahawa komuniti antarabangsa mempunyai tahap pendedahan yang berbeza kepada ancaman dan kelemahan. Hal ini demikian kerana meskipun ancaman tersebut adalah serupa, namun kesannya mungkin berbeza bagi setiap lapisan masyarakat (Busumtwi-Sam, 2008). Dalam erti kata yang lain, semakin masyarakat itu terdedah kepada ancaman tersebut, semakin besar impak yang dialami oleh mereka. Hal ini selari dengan komuniti tanpa dokumen dimana mereka lebih berisiko untuk diancam oleh penyakit berjangkit berbanding mereka yang mempunyai dokumen sah.

Bagi sesetengah wabak penyakit berjangkit, ia boleh menimbulkan ketakutan dan kerisauan yang melampau dalam kalangan masyarakat dunia. Person et al. (2004) menyifatkan penyakit berjangkit sebagai satu keadaan dimana ia boleh menjadi faktor ketakutan yang amat besar kepada semua lapisan masyarakat secara umumnya dan kepada golongan yang rentan secara khususnya. Keadaan ini boleh dilihat dengan jelas apabila penyakit berjangkit tersebut melibatkan kematian kerana ciri penyakit itu yang boleh merebak dengan pantas atau masih belum mempunyai kajian saintifik yang mencukupi mengenai penyakit tersebut (Person et al., 2004). Dalam erti kata yang lain, keadaan ini boleh mengakibatkan golongan tanpa dokumen terdesak untuk menjaga kesihatan mereka semasa musim wabak. Justeru, Biswas et al. (2011) menyatakan bahawa golongan tanpa dokumen ini akan cuba untuk menenangkan atau mengelakkan berhubungan dengan pakar perubatan dan sebaliknya menggunakan kaedah rawatan alternatif tersendiri. Contohnya, golongan tanpa dokumen ini akan berhubung dengan pakar perubatan di negara asal mereka untuk mendapatkan nasihat perubatan, menggunakan prekripsi yang lalu meskipun mengetahui bahawa ia boleh menjejaskan lagi kesihatan kerana prekripsi ubat yang tidak betul, dan menenangkan keadaan sehingga mereka benar-benar memerlukan rawatan daripada doktor (Biswas et al., 2011).

Berdasarkan Berk dan Schur (2001) dalam kajian mereka yang bertajuk "*The Effect of Fear on Access to Care Among Undocumented Latino Immigrants.*", kebanyakan pendatang tanpa izin yang dewasa takut untuk menerima perkhidmatan perubatan kerana sedar akan status mereka yang tanpa dokumen. Mona et al. (2021) pula berpendapat bahawa golongan tanpa dokumen ini takut untuk mendapatkan rawatan yang seharusnya semasa musim pandemik adalah berpunca daripada pengalaman yang lalu atau tidak mempercayai kakitangan hospital atau klinik. Golongan tanpa dokumen ini takut akan kakitangan hospital atau klinik yang akan melaporkan mereka kepada pihak berkuasa dan seterusnya membawa kepada penahanan mereka. Mereka juga takut kerana pengalaman-pengalaman yang dilalui oleh golongan ini semasa negara asal mereka yang menyebabkan mereka menjadi trauma dan tidak ingin dihantar

pulang. Oleh itu, ketakutan yang dialami oleh golongan tanpa dokumen ini boleh dikaitkan dengan sebagai salah satu cabaran dan halangan untuk mendapatkan rawatan dan perkhidmatan kesihatan yang diperlukan kerana perasaan bimbang dan takut terhadap pihak berkuasa.

Di Malaysia, penguatkuasaan Perintah Kawalan Pergerakan oleh Kerajaan bagi memutuskan rantaian jangkitan COVID-19 memberi kesulitan dalam hidup golongan tanpa dokumen. Dalam satu kajian yang dilaksanakan oleh Andika Wahab (2020) yang bertajuk "*The Outbreak of COVID-19 in Malaysia: Pushing Migrant Workers.*", beliau menyatakan bahawa golongan tanpa dokumen ini juga sama seperti mereka yang mempunyai dokumen diri yang sah di mana kedua-duanya tidak mempunyai imuniti terhadap COVID-19. Oleh hal yang demikian, golongan tanpa dokumen ini juga turut terdedah kepada virus penyakit tersebut dan lebih berisiko berbanding warganegara Malaysia yang mempunyai dokumen. Andika Wahab (2020) juga berpendapat bahawa kebanyakan daripada golongan tanpa dokumen ini mempunyai keadaan tempat tinggal dan tempat bekerja yang kurang kondusif. Hal ini menyebabkan sukar bagi mereka untuk mengamalkan penjarakan sosial dan menjaga kebersihan diri dan persekitaran sepanjang musim pandemik ini.

Di samping itu, Baltazar et al. (2021) dalam penulisannya yang bertajuk "*Reaching Stateless, Undocumented and Migrant Communities During the COVID-19 Pandemic: Lessons from the Grassroots Humanitarian Effort in Sabah, Malaysia.*" menjelaskan bahawa menggandakan lagi hukuman bagi mereka yang bukan merupakan warganegara Malaysia khususnya golongan tanpa dokumen daripada melaksanakan langkah-langkah yang lebih inklusif dalam menangani penyebaran COVID-19 dalam kalangan masyarakat warganegaranya. Golongan tanpa dokumen ini sememangnya sedar dan memandang serius akan impak negatif yang di bawa oleh COVID-19. Walaubagaimanapun, jatuh sakit dan tidak dapat mendapatkan perkhidmatan kesihatan kerana bimbang akan ditangkap dan ditahan oleh pihak berkuasa masih menjadi kekhuatiran yang utama bagi mereka. Sebagai contoh, Baltazar et al. (2021) menyatakan bahawa ibu yang berbangsa Bajau yang tidak mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah merasa takut dan risau untuk menjalani saringan COVID-19 meskipun terdapat jaminan bahawa tiada penangkapan yang akan dibuat bagi mereka yang memberikan kerjasama yang sepenuhnya semasa ujian saringan dilaksanakan. Hal ini menunjukkan bahawa masih terdapat keraguan dalam kalangan golongan tanpa dokumen ini terhadap pihak berkuasa walaupun jaminan telah diberi.

Cabaran yang Dihadapi Oleh Golongan Tanpa Dokumen Semasa Musim Pandemik

Walaupun tindakan yang diambil oleh kerajaan untuk membendung penyebaran virus COVID-19 di negara ini diterima oleh sebahagian besar masyarakat di Malaysia, namun Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) ini dilihat berupaya untuk memberi kesan yang malang ke atas komuniti-komuniti yang berkurang nasib baik dan rentan. Suruhanjaya Hak Asasi Malaysia (2020) berpendapat bahawa komuniti-komuniti ini, meskipun telah terbiasa dengan keadaan dimana mereka tercicir dalam pelan pelaksanaan dan dasar-dasar negara, namun pelaksanaan PKP ini dilihat dapat memburukkan lagi keadaan mereka yang sedia ada. Kajian mendapati bahawa cabaran-cabaran yang dihadapi oleh golongan tanpa dokumen semasa pandemik boleh dikategorikan kepada tiga tema utama iaitu akses kepada perkhidmatan kesihatan, penyampaian maklumat, dan akses kepada bantuan makanan dan kerajaan.

Tindakan kerajaan menguatkuasakan pelaksanaan PKP sebagai salah satu langkah untuk mencegah penyebaran COVID-19 dalam kalangan masyarakat telah memberi cabaran yang besar kepada golongan tanpa dokumen untuk mendapatkan perkhidmatan rawatan seperti vaksinasi dan ujian saringan COVID-19 yang disediakan oleh pihak kerajaan. Reuters (2020) melaporkan bahawa aktivis-aktivis hak asasi manusia menyatakan bahawa "beberapa ratus" orang yang telah menghadiri perhimpunan keagamaan dan menyumbangkan kepada

peningkatan kes COVID-19 di Malaysia adalah merupakan golongan pelarian Rohingya dan Burma. Oleh hal yang demikian, Pesuruhjaya Tinggi Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu bagi Pelarian (UNHCR) menggesa mereka yang terlibat dalam aktiviti keagamaan tersebut untuk segera menjalani pemeriksaan kesihatan tanpa takut akan ditangkap atau ditahan oleh pihak kerajaan (Reuters, 2020).

Laporan daripada Suruhanjaya Hak Asasi Manusia (SUHAKAM) (2020, (a)) menyatakan bahawa meskipun ramai pelarian dan pencari suaka yang telah menjalani ujian saringan COVID-19, khususnya mereka yang telah menyertai perhimpunan keagamaan tersebut, namun golongan ini masih berwaspada dan takut akan kemungkinan bahawa mereka akan ditangkap kerana status mereka sebagai “golongan tanpa dokumen”. Hal ini boleh digunakan oleh pihak berkuasa untuk melakukan serbuan di tempat persembunyian mereka setelah PKP dilonggarkan. Keadaan ini turut menjadi punca bagi mereka mengelak untuk mendapatkan rawatan di hospital untuk pemeriksaan lanjut (SUHAKAM (a), 2020). Sehubungan dengan itu, sesi perbincangan yang diadakan antara SUHAKAM dan golongan rentan seperti mereka tidak mempunyai dokumen menunjukkan bahawa masih terdapat ramai dalam kalangan golongan tanpa dokumen ini khususnya yang menetap di bahagian Pantai Barat Sabah seperti di Sandakan, Lahad Datu, dan Semporna (SUHAKAM (b), 2020) menolak untuk menjalani pemeriksaan kesihatan seperti ujian saringan COVID-19 meskipun mereka mendapati diri mereka mempunyai gejala-gejala dijangkiti oleh virus COVID-19 kerana perasaan takut dengan kemungkinan untuk ditangkap dan ditahan oleh pihak berkuasa (SUHAKAM (c), 2020). Justeru itu, hal ini menunjukkan bahawa golongan tanpa dokumen ini menghadapi cabaran untuk mengakses kepada perkhidmatan kesihatan kerana takut dan bimbang dengan kemungkinan bahawa mereka boleh ditangkap dan dimasukkan dalam tahanan pada bila-bila masa sahaja kerana tidak mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah.

Selain daripada menghadapi cabaran untuk mendapatkan perkhidmatan kesihatan, golongan tanpa dokumen ini juga menghadapi kesukaran untuk memahami maklumat-maklumat berkaitan dengan COVID-19 yang disampaikan oleh pihak kerajaan. SUHAKAM (2020, (c)) menyatakan bahawa golongan tanpa dokumen ini terdiri daripada pelbagai bangsa dan hal ini menjadi penghalang bagi mereka untuk memahami maklumat mengenai COVID-19. Baltazar dan Cheong (2021) berpendapat bahawa bahasa yang digunakan untuk menyampaikan informasi mengenai COVID-19 adalah tidak sesuai bagi mereka seperti golongan tanpa dokumen kerana sebahagian besar daripada mereka adalah buta huruf atau bertutur menggunakan bahasa dialek mereka sahaja. Hal ini seterusnya menyebabkan kebanyakan daripada mereka tidak memahami informasi mengenai COVID-19 kerana penyampaian maklumat hanya diwar-warkan menggunakan bahasa Inggeris dan Melayu dimana bahasa tersebut bukanlah merupakan bahasa ibunda mereka (SUHAKAM (b), 2020). Selain itu, golongan tanpa dokumen ini juga mempunyai akses yang terhad kepada media kerana mungkin tidak memiliki televisyen atau tidak mempunyai kewangan yang cukup untuk memastikan telefon bimbit mereka sentiasa dapat digunakan. Oleh hal yang demikian, situasi ini menyebabkan mereka tidak menyedari tentang risiko jangkitan COVID-19, langkah-langkah pencegahan, serta langkah yang perlu diambil sekiranya mereka dijangkiti atau mempunyai gejala-gejala jangkitan (SUHAKAM (b), 2020). Oleh itu, hal ini dilihat menyukarkan lagi keadaan golongan tanpa dokumen ini untuk menerima maklumat-maklumat yang penting dan sahih mengenai COVID-19 kerana perbezaan bahasa dan tidak mahir membaca.

Golongan tanpa dokumen ini juga sukar untuk mendapatkan bantuan daripada pihak kerajaan semasa musim pandemik kerana status mereka sebagai “yang tanpa dokumen” dan hanya mampu menunggu bantuan daripada organisasi bukan kerajaan atau individu-individu yang prihatin. Ating (2020) menyatakan bahawa pakej ransangan yang disediakan oleh pihak

kerajaan bagi golongan tanpa dokumen seperti pelarian hanya mampu berkesan sebagai pelan jangka pendek sahaja. Dalam erti kata yang lain, apabila tempoh PKP dilanjutkan lagi, ia akan memberi cabaran yang besar kepada golongan ini untuk meneruskan kelangsungan hidup. Kebanyakan daripada golongan tanpa dokumen ini hanya bergantung kepada gaji hari sebagai sumber pendapatan mereka dan pelaksanaan PKP ini telah menyebabkan mereka kehilangan sumber pendapatan yang langsung (SUHAKAM (c), 2020). Oleh hal yang demikian, golongan ini terpaksa bergantung kepada badan bukan kerajaan dan mana-mana individu yang prihatin untuk memberikan bantuan kepada mereka.

Namun demikian, SUHAKAM (2020, (c)) melaporkan bahawa organisasi-organisasi bukan kerajaan menyatakan bahawa mereka dihalang dan tidak dibenarkan oleh pihak berkuasa semasa mereka cuba untuk memberi bantuan makanan kepada golongan tanpa dokumen. Selain daripada itu, golongan tanpa dokumen ini terus terpaksa menghadapi kesukaran tanpa bantuan setiap hari kerana organisasi-organisasi bukan kerajaan perlu menunggu beberapa hari sebelum dibenarkan untuk menghantar makanan kepada mereka yang terkesan dan kadang kala organisasi-organisasi ini juga kekurangan dana untuk membantu golongan ini (SUHAKAM (c), 2020). Oleh hal yang demikian, Sheila Sri Priya (2020) melaporkan bahawa segelintir golongan tanpa dokumen terpaksa meminta bantuan makanan daripada pihak polis meskipun takut akan ditangkap. Justeru itu, dapat dilihat bahawa golongan tanpa dokumen ini bukan sahaja dinafikan peluang untuk mendapatkan bantuan sosial daripada pihak kerajaan, namun mereka turut menghadapi kesukaran untuk mendapatkan bantuan makanan dari pihak bukan kerajaan dan individu-individu yang prihatin semasa musim pandemik COVID-19 kerana halangan daripada pihak berkuasa. Keadaan ini seterusnya mendesak mereka untuk keluar daripada zon selamat mereka untuk meneruskan kelangsungan hidup apabila Perintah Kawalan Pergerakan ini dipanjangkan lagi.

Justeru itu, cabaran-cabaran yang dialami oleh golongan tanpa dokumen ini sepanjang musim COVID-19 memberi gambaran bagaimana krisis kesihatan awam boleh mengancam keselamatan insan mereka. Kekurangan dokumentasi yang betul dan sah menyebabkan mereka menghadapi pengecualian daripada bantuan sosial yang diberikan oleh pihak kerajaan atau konsulat mereka, akses yang terhad kepada perkhidmatan kesihatan, dan penyampaian maklumat yang kurang jelas.

Impak Covid-19 Terhadap Keselamatan Insan Golongan Tanpa Dokumen

Golongan tanpa dokumen di Malaysia sememangnya sudah sedia kala mempunyai akses yang terhad kepada peluang-peluang yang disediakan oleh pihak kerajaan bagi rakyat Malaysia kerana status mereka yang diiktiraf sebagai “tanpa dokumen” dari segi undang-undang. Namun, pandemik COVID-19 ini memburukkan lagi keadaan mereka dan keselamatan insan mereka lebih terancam berbanding sebelum munculnya virus COVID-19. Dalam konteks ini, impak COVID-19 terhadap keselamatan insan golongan tanpa dokumen boleh dibahagikan kepada dua kategori iaitu secara langsung dan tidak langsung. Dalam hal ini, kategori secara langsung menunjukkan bagaimana COVID-19 mampu mengancam keselamatan insan golongan tanpa dokumen ini secara langsung seperti dari segi kesihatan dan ekonomi. Kategori tidak langsung pula menunjukkan keadaan dimana COVID-19 secara tidak langsungnya mengancam keselamatan insan mereka dari segi makanan dan alam sekitar.

Impak Langsung

Keselamatan kesihatan merujuk kepada suatu keadaan dimana masyarakat mempunyai akses kepada perkhidmatan kesihatan, tinggal dalam persekitaran yang selamat, serta mempunyai pengetahuan asas untuk menjalani kehidupan yang sihat (UNDP (United Nations Development

Report), 1994). Namun demikian, keselamatan kesihatan golongan tanpa dokumen di Malaysia semakin terancam semasa musim pandemik COVID-19. Hal ini demikian kerana sebahagian besar daripada golongan ini tinggal beramai-ramai dalam sebuah rumah flat yang kecil, tidak mempunyai akses kepada air yang bersih, dan tidak mampu untuk melakukan pengasingan bagi mereka yang dijangkiti oleh virus COVID-19 atau yang mempunyai gejala (Human Rights Watch, 2020). Mereka juga tidak mempunyai sabun pencuci dan cecair pembasmi kuman (*sanitizer*) (Teoh, 2020) yang mana ia merupakan antara keperluan yang penting semasa musim pandemik kerana ia dapat membasmi kuman dan mencegah penularan virus COVID-19. Justeru itu, keadaan ini bukan sahaja boleh menjejaskan kesihatan golongan tanpa dokumen kerana berlakunya penularan COVID-19 dalam kalangan mereka tetapi turut menjejaskan keselamatan insan mereka.

Keselamatan ekonomi seseorang individu tidak mungkin terancam sekiranya individu tersebut mempunyai pendapatan asas yang terjamin seperti melalui dari pekerjaan yang memberi imbuhan ataupun sekurang-kurangnya memperolehnya daripada jaringan keselamatan sosial (UNDP (United Nations Development Report), 1994). Namun demikian, pandemik COVID-19 telah melumpuhkan sektor ekonomi di setiap negara termasuklah Malaysia. Pandemik COVID-19 di Malaysia telah memaksa kerajaan untuk melaksanakan PKP bagi mencegah penyebaran COVID-19 dalam kalangan masyarakatnya. Secara umumnya, PKP ini mengawal pergerakan rakyat dalam negara dengan tidak membenarkan mana-mana individu untuk merentas negeri dan segala kegiatan ekonomi yang bukan merupakan keutamaan ditangguhkan sepenuhnya (Hazlin Hassan, 2020). Justeru itu, golongan tanpa dokumen yang hanya bergantung kepada gaji hari telah kehilangan pekerjaan semasa PKP dilaksanakan. Hal ini seterusnya menyebabkan mereka tidak mampu untuk membayar sewa, membeli makanan keperluan, dan membayar yuran perubatan (Teoh, 2020; SUHAKAM (c), 2020). Ini menunjukkan bahawa amat susah bagi golongan tanpa dokumen ini untuk mempunyai keselamatan ekonomi yang terjamin khususnya sewaktu musim pandemik kerana mereka bukan sahaja tidak mampu untuk menanggung kos kehidupan seharian, mereka juga tidak mampu berpindah untuk mencari rezeki lain kerana pergerakan dari satu kawasan ke satu kawasan adalah dilarang.

Impak Tidak Langsung

Keselamatan makanan adalah apabila individu mempunyai akses kepada pemakanan asas dan bekalan makanan yang berterusan (UNDP (United Nations Development Report), 1994). Penutupan sektor ekonomi yang bukan utama semasa PKP telah menyebabkan golongan ini tidak mempunyai sumber pendapatan dan hal ini secara tidak langsungnya turut menjejaskan peluang mereka untuk mendapatkan makanan asas dan bekalan makanan yang berterusan. Teoh (2020) melaporkan bahawa meskipun terdapat segelintir organisasi-organisasi bukan kerajaan yang ingin menyumbangkan bantuan dengan memberi sayur-sayuran dan daging kepada golongan tanpa dokumen ini, namun organisasi-organisasi ini menyedari bahawa mereka tidak mempunyai peti sejuk untuk menyimpan bantuan bekalan makanan yang diberikan. Manakala Asadullah dan Rahman (2020) menyatakan bahawa terdapat segelintir majikan yang hanya akan membayar gaji mereka selepas tamatnya PKP dan hal ini menyebabkan golongan tanpa dokumen ini bimbang sekiranya PKP dilanjutkan lagi kerana mereka tidak mempunyai wang simpanan yang cukup untuk membeli bekalan makanan dan keperluan seharian bagi hari-hari seterusnya.

Keselamatan alam sekitar pula meliputi isu-isu pencemaran-pencemaran alam sekitar, pemuliharaan tanah, pengairan, dan pencegahan bahaya semula jadi seperti kemarau, banjir, taufan dan sebagainya (UNDP (United Nations Development Report), 1994). Dalam konteks ini, pencemaran air di Selangor sering kali dilaporkan berlaku sewaktu musim pandemik

COVID-19. United Nations Development Programme (2021) melaporkan bahawa Selangor mengalami pemotongan air sekurang-kurangnya tujuh kali pada tahun 2020 yang disebabkan oleh pencemaran sumber air mentah, pencemaran bau, serta pembuangan sisa sebatian organik cecair dan separa pepejal ke dalam sungai. Hal ini menyebabkan sebahagian besar di negeri tersebut tidak mempunyai air selama beberapa hari dalam satu masa (United Nations Development Programme, 2021). Oleh itu, hal ini bukan sahaja sukar bagi masyarakat untuk mengamalkan kebersihan diri dan sanitasi untuk mencegah penularan COVID-19, ia juga secara tidak langsungnya menjejaskan keselamatan insan golongan tanpa dokumen kerana situasi mereka yang tinggal dalam rumah yang sesak menyukarkan lagi mereka untuk menjaga kebersihan diri yang seterusnya memberi risiko kepada mereka untuk dijangkiti virus COVID-19.

KESIMPULAN

Pandemik COVID-19 menunjukkan bahawa golongan tanpa dokumen ini lebih rentan kerana status mereka sebagai individu yang tidak mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah. Hal ini menyebabkan ancaman terhadap keselamatan insan mereka pada waktu pandemik juga adalah lebih berat berbanding mereka yang berstatus warganegara atau mempunyai dokumen pengenalan diri yang sah. Cabaran yang dihadapi oleh golongan tanpa dokumen di Malaysia menunjukkan bahawa meskipun dalam keadaan yang darurat seperti semasa musim pandemik, golongan ini masih tercicir dalam senarai bantuan-bantuan dan pelan pelaksanaan kerajaan. Impaknya, keselamatan insan golongan tanpa dokumen ini lebih terancam semasa musim pandemik berbanding dengan keadaan bukan pandemik. Justeru itu, pembuat polisi seharusnya turut menitikberatkan keadaan golongan tanpa dokumen semasa musim pandemik bagi melindungi keselamatan insan mereka atau sekurang-kurangnya mengurangkan risiko dan potensi keselamatan insan mereka lebih terancam.

RUJUKAN

- Acharya, A. (2008). Human Security. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (4th ed., p. 492). New York: Oxford University Press.
- Alkire, S. (2003). *A Conceptual Framework for Human Security*. (CRISE Working Paper 2)
- Andika Wahab (2020). The Outbreak of COVID-19 in Malaysia: Pushing Migrants Workers at the Margin. *Social Sciences & Humanities Open*, 1-9.
- Asadullah, M., & Rahman, M. (2020, April 27). *Migrant Workers Cut Off from Aid Put Public Health at Risk*. Retrieved February 23, 2022, from The Edge Markets: <https://www.theedgemarkets.com/article/migrant-workers-cut-aid-put-public-health-risk>
- Ating, R. (2020, May 13). *An Analysis of Social Assistance in Malaysia during COVID-19*. Retrieved February 24, 2021, from SHAPESEA: <https://shapesea.com/op-ed/an-analysis-of-social-assistance-in-malaysia-during-covid-19/>
- Baltazar, M. A., & Cheong, A. (2021). Reaching Stateless, Undocumented and Migrant Communities during the COVID-19 Pandemic. *The Statelessness & Citizenship Review*, 3(1), 131-141. Retrieved from <https://statelessnessandcitizenshipreview.com/index.php/journal/article/view/303>
- Berk, M., & Schur, C. (2001). The Effect of Fear on Access to Care Among Undocumented Latino Immigrants. *Journal of Immigrant Health*.

- Biswas, D., Kristiansen, M., Krasnik, A., & Norredam, M. (2011). Access to Healthcare and Alternative Health-seeking Strategies Among Undocumented Migrants in Denmark. *BMC Public Health*.
- Caldwell, D., & Williams, R. E. (2016). *Seeking Security in An Insecure World* (3rd ed.). Washington DC: Rowman & Littlefield Publishers.
- Busmtwi-Sam, J. (2008). Contextualizing Human Security: A "Deprivation-Vulnerability" Approach. *Policy and Society*, 27(1), 15-28.
- Christie, A. Barnett, Feigin. Ralph D. and Garg., Renu (2023, July 19). *infectious disease. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/infectious-disease>
- Commissioner of Law Revision, Malaysia. (2006). *Law of Malaysia Act 155 Immigration Act 1959/63*. Retrieved October 30, 2022, from Tools for Transformations: <https://toolsfortransformation.net/wp-content/uploads/2017/03/Malaysian-Law-Immigration-Act-1.pdf>
- Gutlove, P. (2002, April). Cairo Consultation on Health and Human Security. Institute for Resource and Security Studies. Retrieved 05 May, 2021, from <https://irssusa.files.wordpress.com/2013/10/cairoreport02.pdf>
- Hancock, B. (2006). An Introduction to Qualitative Research Au t hors. *Qualitative Research*, 4th, 504. <https://doi.org/10.1109/TVCG.2007.70541>
- Hazlin Hassan. 2020. Malaysia Bans Travel Abroad, Shuts Schools and Businesses over Coronavirus Spread; Lockdown till March 31. *The Straits Times*, March 17. Retrieved April 17, 2021, from The Straits Times: <https://www.straitstimes.com/asia/se-asia/malaysia-to-impose-lockdown-from-wednesday-to-march-31>
- Hough, P. (2018). *Understanding Global Security* (4th ed.). Routledge.
- Human Rights Watch. (2020, March 24). *Malaysia: Migrants, Stateless at Extra Risk from Virus*. Retrieved January 03, 2022, from Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/news/2020/03/24/malaysia-migrants-stateless-extra-risk-virus>
- International Organization for Migration. (2019). *Glossary on Migration*. Retrieved October 30, 2022, from International Organization for Migration: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- Jasmi, K. A. (2012). Penyelidikan Kualitatif dalam Sains Sosial. *Kursus Penyelidikan Kualitatif Siri 1 2012, January 2012*, 1–11. http://eprints.utm.my/41090/2/KamarulAzmiJasmi2012_PenyelidikanKualitatifSainsSosial.pdf
- Kapoor, S. (2008). Sivelestat and its role in tissue reperfusion injury. *European Journal of Cardio-Thoracic Surgery*, 33(6), 1163. <https://doi.org/10.1016/j.ejcts.2008.03.009>
- Kassim, Azizah; Zin, Ragayah Haji Mat (December, 2011). Policy on Irregular Migrants in Malaysia: An Analysis of its Implementation and Effectiveness, PIDS Discussion Paper Series, No. 2011-34, Philippine Institute for Development Studies (PIDS), Makati City. Retrieved October 29, 2022, from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/126870/1/pidsdps1134.pdf>
- Kerr, P. (2013). Human Security. In A. Collins, *Contemporary Security Studies* (3rd ed., pp. 105-106). Oxford: Oxford University Press.
- Loganathan, T., Chan, Z., Hassan, F., Ong, Z., & Majid, H. A. (2022). Undocumented: An Eximination of Legal Identity and Education Provision for Children in Malaysia. *PLoS ONE*, 2-20. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263404>
- Liao, R.-J., Ji-Ke, C.-N., Zhang, T., Liao, Q., Li, L., Zhu, T.-Y., & Bian, S.-Y. (2020). Coronavirus Disease 2019 Epidemic in Impoverished Area: LiangShan Yi Autonomous Prefecture as an Example. *Infectious Diseases of Poverty*, 1-9.
- Malik, S. (2015). *International Security Studies: Theory and Practice*. New York: Routledge.

- Mona, H., Andersson, L. M., Hjern, A., & Ascher, H. (2021). Barriers to Accessing Health Care Among Undocumented Migrants in Sweden - A Principal Component Analysis. *BMC Health Services Research*.
- Periago, M. R. (2012). Human Security and Public Health. *Pan American Journal of Public Health*, 31(5), 355-358.
- Person, B., Sy, F., Holton, K., Govert, B., Liang, A., & National Center for Infectious Diseases/SARS Community Outreach Team (2004). Fear and stigma: the epidemic within the SARS outbreak. *Emerging infectious diseases*, 10(2), 358–363. <https://doi.org/10.3201/eid1002.030750>
- Reuters. (2020, March 20). *Rohingya, UN Step Up Efforts to Get Malaysia Refugees Screened for Virus*. Retrieved October 01, 2021, from MalaysiaKini: <https://www.malaysiakini.com/news/515706>
- Roos, D. (2021, March 04). How 5 of History's Worst Pandemics Finally Ended. *History*. Retrieved May 21, 2021, from <https://www.history.com/news/pandemics-end-plague-cholera-black-death-smallpox>
- Sheila Sri Priya. (2020, April 09). *Migrant Workers and Refugees Cry for Help*. Retrieved February 24, 2021, from TheStar: <https://www.thestar.com.my/metro/metro-news/2020/04/09/migrant-workers-and-refugees-cry-for-help>
- Souza, C. D., Machado, M. F., & Carmo, R. F. (2020). Human Development, Social Vulnerability and Covid-19 in Brazil: A Study of the Social Determinants of Health. *Infectious Disease of Poverty*, 1-10.
- SUHAKAM (a). (2020, May 28). *Dialogue with Vulnerable Communities: An Assessment of Needs and Next Steps Amid COVID-19 Pandemic*. Retrieved January 23, 2022, from SUHAKAM: https://suhakam.org.my/wp-content/uploads/2021/10/Summary-Findings-Refugee-and-Asylum-Seeker-English_Final.pdf
- SUHAKAM (b). (2020, May 28). *Dialogue with Vulnerable Communities: An Assessment of Needs and Next Steps amid COVID-19 Pandemic*. Retrieved January 23, 2022, from SUHAKAM: https://suhakam.org.my/wp-content/uploads/2021/10/Summary-Findings-Migrant-and-Undocumented-Workers-English_Final-1-sabah.pdf
- SUHAKAM (c). (2020, May 28). *Dialogue with Vulnerable Communities: An Assessment of Needs and Next Steps amid COVID-19 Pandemic*. Retrieved from SUHAKAM: <https://suhakam.org.my/wp-content/uploads/2021/10/SUHAKAM-Findings-Migrant-and-Undocumented-Workers.pdf>
- Suruhanjaya Hak Asasi Manusia (SUHAKAM). (2020, May 28). *Dialogue With Vulnerable Communities: An Assessment of Needs and Next Steps amid COVID-19 Pandemic*. Retrieved October 01, 2021, from SUHAKAM: <https://suhakam.org.my/2020/05/dialogue-with-vulnerable-communities-an-assessment-of-needs-and-next-steps-amid-covid-19-pandemic-2/>
- Suruhanjaya Hak Asasi Manusia. (2012). *Malaysian Journal on Human Rights*. Retrieved October 29, 2022, from Suruhanjaya Hak Asasi Manusia: <http://www.suhakam.org.my/wp-content/uploads/2013/11/Binder1.pdf>
- Teh, B. (2012). Introduction: Human Security Development and the Future of East Asia. In B. Teh, *Human Security: Securing East Asia's Future* (p. 1). New York: Springer Science+Business Media.
- Teoh, P. Y. (2020, March 27). NGOs Highlights Plight of Refugees due to COVID-19, New Straits Times. Retrieved from <https://www.nst.com.my/news/nation/2020/03/578616/ngo-highlights-plight-refugees-due-covid-19>

- UNHCR. (2011, September). *The 1951 Convention Relating to The Status of Refugees and Its 1967 Protocol*. Retrieved from UNHCR: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4ec262df9.pdf>
- UNHCR. (2014, May). *Convention on The Reduction of Statelessness*. Retrieved from UNHCR: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1961-Convention-on-the-reduction-of-Statelessness_ENG.pdf
- UNHCR. (2014, May). *Convention Relating to The Status of Stateless Persons*. Retrieved from UNHCR: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf
- United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- United Nations Development Programme. (2021, October 20). *Cari Makan: General Observation on Building Forward Better from COVID-19*. Retrieved from United Nations Development Programme: <https://www.undp.org/malaysia/publications/cari-makan-general-observations-building-forward-better-covid-19>
- van Seventer, J. M., & Hochberg, N. S. (2017). Principles of Infectious Diseases: Transmission, Diagnosis, Prevention, and Control. *International Encyclopedia of Public Health*, 22–39. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803678-5.00516-6>
- Walsh, B. (2017, May 04). *The World Is Not Ready for the Next Pandemic*. Retrieved October 07, 2022, from TIME: <https://time.com/magazine/us/4766607/may-15th-2017-vol-189-no-18-u-s/>
- World Health Organization. (2018, October 12). *Influenza: Are We Ready?* Retrieved October 09, 2022, from World Health Organization: <https://www.who.int/news-room/spotlight/influenza-are-we-ready>
- World Health Organization. (2022, July 07). *Plague*. Retrieved October 09, 2022, from World Health Organization: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague>
- World Health Organization. (2020, November 30). *HIV/AIDS*. World Health Organization. Retrieved May 15, 2021, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids>
- World Health Organization. (2021, April 01). *Malaria*. World Health Organization. Retrieved May 15, 2021, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/malaria>